

Аделіна ЄФІМЕНКО (Мюнхен)

РЕФОРМА КАТОЛИЦЬКОЇ МЕСИ У ДЕКРЕТАХ ДРУГОГО ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ

Оцінка історичного значення церковної реформи, здійсненої на Другому Ватиканському соборі, а особливо її впливу на майбутнє літургійної музики є одним з актуальних завдань сучасного музикознавства. Послідовне вивчення етапів розвитку літургійної музики з точки зору церковних реформ ще не здійснювалось. Актуальність обраної теми обумовлює потребу вивчення історії літургійної музики як невід'ємної складової історії Церкви.

XX століття, центральною подією якого став Другий Ватиканський собор (1962–1965), вирізнилося кардинальними змінами у літургійному каноні католицької Церкви. Пристосування богослужіннь до нових потреб і форм літургійної практики донині відбувається в атмосфері дискусій і суперечностей. Особлива увага вчених теологів зосереджена на соціальних змінах у порядку відправлення богослужіннь, що пов'язане з новим розумінням колективного феномена загалу віруючих. Але літургійна реформа Другого Ватиканського собору позначила також і рубіжний етап в історії католицької церковної музики. Зміст і напрям реформаторських завдань формувалися протягом першої половини XX ст. і документально підсумовані у декретах Другого Ватиканського собору. Проте визначення критеріїв нової літургійної музики у декретах створює враження фрагментарности, воно розпорошене по різних документах, а тому потребує систематизації та певного узагальнення. Це і визначило мету даної статті. Для оцінки практичного впливу декретів Собору, присвячених мистецтву та його функції у літургійній практиці, пропонується детальний аналіз тверджень його офіційних документів.

Другий Ватиканський собор зафіксований у документах римської католицької Церкви як двадцять перший Вселенський собор¹. Кількість

---

¹ Фундаментальні питання теології і літургії, що вирішувалися на Першому Ватиканському соборі, розпочатому при Пієві IX, були продовжені на Другому Ватиканському соборі: проблеми єдності церкви, церковної ієрархії, реформи церковної музики, участі церковної громади у літургії. Назва «Другий Ватиканський собор» традиційно продовжує

представників Собору — учасників з правом голосу, а також гостей — по-троїлася у порівнянні з Першим Ватиканським собором (1870).² Демократична спрямованість цієї визначальної для історії католицької церкви події викликала широкий резонанс у всьому світі. Вперше за історію існування католицька Церква здійснила важливий крок до відкритого пастирського діалогу зі світом з метою інтенсивного об'єднання християн всіх країн і континентів. Церковне мистецтво, зокрема музика, також трактується в декретах Собору як феномен діалогу. Наприклад, у Конституції *Lumen gentium* діалог Бога і людини, що складає сутність літургії, осмислюється через посередництво мистецтва. Діалогічний характер мети і завдань Собору був визначений ще напередодні Собору і зафіксований в Енцикліці *Ad Petri cathedram* папи Івана XXIII³: «Собор прагне розширення і зміцнення католицької віри, оновлення літургій і звичаїв всіх християнських народів, а також пристосування їх богослужінь до потреб нашого часу»⁴ (пер. з нім. — А. Є.). Римська католицька Церква поставила перед Собором ряд комплексних завдань: пристосування літургії до сучасних умов, демократизація літургії, перегляд канонічних церковних традицій, збереження і розширення бази й скарбниці християнської літургії, де одним із найважливіших є літургійне мистецтво.

Поєднання церковно-історичних літургійних традицій з різноманітними формами і стилями музики ХХ століття Собор розглядає як *aggiornamento* (з італ. — осучаснення, оновлення) літургії, що було метою, яку поставила перед собою католицька Церква. В енцикліці чітко вказано значення *aggiornamento* у процесі діалогу *старого і нового*. Як зазначає німецький

традицію найменувань католицьких соборів за місцем проведення засідань єпископату: Нікейські собори — у Нікеї (325 р.; 787 р.), Константинопольські — у Константинополі (381 р.), Тридентський — у Тренті (1545–1563), Перший (1869/70) і Другий Ватиканські — у ватиканській базиліці в Римі.

² У хроніці Першого Ватиканського собору зафіксована присутність 2200 учасників, що мали право голосу, серед них — теологи, відповідальні за послідовне ведення і оформлення хроніки і офіційних декретів Собору.

³ Важливим стимулом для початку Собору було відоме звернення папи Івана XXIII до Колегії кардиналів (25 січня 1959 р.) на могилі апостола Павла у римському бенедиктинському абатстві св. Петра, що зафіксоване в Енцикліці *Ad Petri cathedram*. Закликаючи кардиналів до активної співпраці у підготовці і проведенні Другого Ватиканського собору, Іван XXIII проголосив: «З боку кожного з присутніх і віддалених від нас особисте і довірливе „ласкаво просимо“ повинно запевнити всіх у Нашій позиції поважного ставлення до окремих віруючих і Нашої уваги до люб'язно наданих пропозицій у реалізації нашого плану».

⁴ *Hauptziel des Konzils wird es sein, das Wachstum des katholischen Glaubens und die heilsame Erneuerung der Sitten des christlichen Volkes zu fördern sowie die kirchliche Disziplin den Notwendigkeiten unserer Zeit anzupassen (aggiornare secondo le necessità dei nostri tempi).*

теолог Р. Бюрен, теологи Собору тлумачили *aggiornamento* не як зовнішнє пристосування літургії до секуляризованої ментальності ХХ століття, а як свідоме приведення літургії «до-нового-стану» (*Auf-den-neuesten-Stand-Bringen*). Ідея *aggiornamento* стала своєрідним програмним символом Собору і знаком пастирського служіння церкви як джерела духовного оновлення повсякденного життя сучасного суспільства. Завдання майбутньої реформи літургії вимагало також, на думку папи Івана ХХІІІ, «подолання непорозумінь усередині католицької Церкви на сучасному етапі».

Історична оцінка Другого Ватиканського собору з позицій перспектив розвитку католицького богослужіння потребує не лише детального вивчення офіційних документів католицької Церкви, а й оцінки практичного застосування рішень і постанов Собору. У межах даної статті зупинимось лише на аналізі теоретичних положень щодо реформи церковного мистецтва, зокрема музики, у складі літургії. Ініціатива церкви оживити діалог зі світом через *aggiornamento* надала напрям змінам у характері і структурі внутрішніх критеріїв літургії як діялогічної події. Розвиток внутрішньоцерковних критеріїв діалогу виразно простежується у шести (з шістнадцяти) декретах Собору, які базуються на новому трактуванні прав і обов'язків митців. Наскрізними пунктами декретів є критерії літургійного застосування церковного мистецтва, моральний зміст поняття *художньої автономії* мистецтва, пастирський діалог церкви і мистецтва у сучасному світі тощо. У цих документах можна простежити формування нових за змістом вимог щодо інтеграційних процесів складових компонентів богослужіння. Головним критерієм для церковної архітектури, музики, живопису (іконопису) літургійна реформа висуває в цьому аспекті питання рівноваги між обов'язками і правами церковного мистецтва. Практичним застосуванням принципу діалогу у здійсненні церковної реформи можна вважати офіційне введення Собором спільного навчання теологів і церковних музикантів.

Вивчення апостольського призначення мистецтва як служіння, з одного боку, і вивчення мистецтва з погляду його автономії, тобто як феномена художньої творчості, з іншого боку, стало стимулом запровадження мистецтвознавчих дисциплін у навчальні програми семінарій, а теологічних дисциплін — у програми академій мистецтв. Під впливом навчальної реформи Собору було створено інститути (факультети та кафедри) церковної музики. У процесі вивчення офіційних документів Другого Ватиканського собору звертає на себе увагу послідовне наголошення на двох провідних пунктах:

- 1) церковне мистецтво, критерій його *літургійного застосування* (акцентовано у документах *Sacrosanctum Concilium, Lumen gentium*,

Presbyterorum ordinis) з точки зору перспектив розвитку урівноваженої взаємодії мистецько-художньої і літургійної практики;

2) моральний зміст художньої автономії мистецтва у контексті літургійної практики з точки зору пастирського діалогу Церкви і мистецтва в умовах сучасного світу (акцентовано у документах *Inter mirifica*, *Apostolicam actuositatem*, *Gaudium et spes*), іншими словами, мистецько-художнє навчання для літургії.

Для оцінки практичного впливу релевантних декретів Собору на мистецько-художню практику і навчання ми зупинилися лише на аналізі та інтерпретації офіційних версій Конституції про священну літургію *Sacrosanctum Concilium*, затвердженій 4 грудня 1963 р.

Конституція *Sacrosanctum Concilium* (SC, 1963) складається зі 130 розділів, у яких зафіксовано центральні твердження літургійної реформи. *Sacrosanctum Concilium* є детальним і найоб'ємнішим декретом, а також першим і найголовнішим з усіх шістнадцяти офіційних документів Другого Ватиканського собору. Загальні теми сакрального мистецтва висвітлено в розділах VI, VII, VIII Конституції. У них обговорюються такі питання, як:

- придатність сучасних мистецьких стилів для літургії;
- право відхилення церквою шедеврів мистецтва, що не відповідають або суперечать змісту богослужіння;
- необхідність професійного оцінювання шедеврів церковного мистецтва;
- формування професійних комісій для оцінки літургійного мистецтва;
- навчання церковних митців теології;
- навчання духовенства мистецтву;
- в цілому, ревізія та оновлення тверджень Церкви про сакральне мистецтво.

Собор називає католицьку Церкву «подругою прекрасних мистецтв» (*ingeniarum artium amica*). Мистецькі шедеври, зокрема ті, що увійшли до репертуару церковної музики (*thesaurus musicae sacrae*), розцінюються як церковний скарб, який є зразком виконання двох правил:

- 1) правила достоїнства, що зберігає у собі все *прекрасне* (*dignae, decorae ac pulchrae*),
- 2) правила відповідності християнському віровченню і церковним догмам.

Важливе положення Конституції *Sacrosanctum Concilium* зафіксовано у параграфі 123. Тут позиція Церкви щодо церковного мистецтва чітко фор-

мулюється як «пошана до всіх історичних жанрів і стилів» та, відповідно, «до національних і ритуальних особливостей» регіональних богослужінь. У Конституції наголошено також думку про те, що «Церква ніколи не розглядала той чи інший стиль як свою власність» (за винятком григоріанського співу). Термін «художній стиль» був у свідомості теологів і пастирів Церкви невіддільно пов'язаний зі свободою вибору творчого індивідуума. «Сучасне церковне мистецтво повинно мати можливості для реалізації свободи творчості», — зазначається у Конституції (SC, 123). Не випадково Церква наголошує на необхідності осмислення індивідуумом творчості як метафізичної, божественної сутності. У розумінні «свободи творчості» Церква рішуче заперечує «мистецтво як самоціль». Літургійна творчість, на відміну від світської, має місію служіння, яка вважається головною, а людська творчість дефініціюється як частина, віддзеркалення і наслідування божественного творіння (*sacra imitatio*). Отже, мистецтво розглядається як засіб служіння вірі, Богові, ритуалу. Літургійне мистецтво і є однією з форм богослужіння. Стосовно такого розуміння мистецтва, зокрема музичного мистецтва, у Конституції *Sacrosanctum Concilium* простежуються рецепція дособорових церковних документів, зокрема Енциклік Пія XII *Mediator Dei*, *Musicae sacrae disciplina* і *De musica sacra et sacra liturgia*. Таким чином, можна зробити висновок, що у своїх рішеннях щодо церковної музики Другий Ватиканський собор не прагне інновацій, а навпаки, дотримується ідеї континуальності розвитку.

Собор неодноразово у різних декретах наголошує на конкретних вимогах до музичного гешталту сучасної меси, виходячи з критеріїв «художньо-естетичної святковості», «літургійної придатності», «благочестя», «знання Бога» (*das Wissen um Gott*). Ця вимога поширюється і на знання літургійних текстів та на їх професійне використання у сучасних артефактах літургійного мистецтва. В цілому, літургійне мистецтво осмислюється як «посередник духовного контакту людського і божественного»⁵. Як зауважує теолог М. Моллер, «багато хто зі служителів Церкви усвідомлює», що «відсутність сучасного християнського мистецтва у церкві» та відсутність «звучання сучасної музики в месі» знижують «силу промінювання Церкви»⁶.

⁵ Такі думки наскрізно пов'язують Декрети GS 62, SC 123, Звернення Павла VI у Сикстинській капелі (7 травня 1964), Енцикліку *Musicae sacrae disciplina* папи Пія XII (25 грудня 1955).

⁶ Цит. за: Bühnen Ralf. *Kunst und Kirche im 20. Jahrhundert*. Verlag: Ferdinand Schöningh, Paderborn; München [u.a.].

Конституція *Sacrosanctum Concilium*, затверджена Собором як центральний документ, з точки зору теологічних і практичних перспектив розвитку церковного мистецтва не містить готових рішень. Нове вчення католицької Церкви про літургію дає лише певні поради, орієнтири і напрямки його розвитку у постсоборовій месі. Ватикан розраховував на живу реакцію як служителів Церкви, так і зібрання віруючих, тобто реакцію суб'єктів літургії, на яких лягала відповідальність за здійснення рішень і постанов Собору в реальній богослужбовій практиці. Як справедливо зазначено у Конституції, для впровадження літургійної реформи «знадобиться тривалий час, терпіння і постійна готовність її учасників, суб'єктів літургії, підтримувати справу оновлення церкви».

Таким чином, у документах Другого Ватиканського собору наскрізно проводиться думка про те, що католицька Церква визнає сучасне мистецтво інтегральною частиною літургії, одним з аспектів пастирського служіння вірі. Завдання пошуку рівноваги церковно-історичних традицій з розмаїттям форм сучасного мистецтва ХХ ст. є одним із центральних тверджень реформи літургійної практики. З одного боку, від сакрального мистецтва вимагалось дотримання його богослужбової функційності, з іншого — художньої самостійності. Питання ієрархічної взаємодії богослужбових і художньо-естетичних функцій мистецтва у літургії виявилось найбільш суперечливим пунктом реформи літургійної музики. У зв'язку з цим Собор намагався знайти певні критерії нової літургійної музики, які б задовольняли обидві сторони. З цією метою літургійну реформу було проголошено як етап синтезу всіх інтегральних складових літургії у єдиний комплекс, а також як етап народження нових ідей у церковній догматиці. Літургія була названа новим синтетичним сукупним об'єктом (SC 7). У першому розділі Конституції («Загальні принципи і директиви щодо оновлення і сприяння священної літургії», SC 5–46) меса визначається і як свято Пасхальної містерії Христа (*Paschamysteriums Christi*), і як священнодійство (*actio sacra*), і як творіння Христа і тіла його, і як сутність церковного життя (*Werk Christi und seines Leibes, der die Kirche ist*), і як спільна справа меси Слова і меси Жертви (з грецьк. λειτούργια — спільна справа), і як діалогічна подія Бога з церковним зібранням віруючих. З цього погляду, Собор трактує літургію як єдність цілі («служіння / служби у славу Церкви / Богові, богослужіння») і засобу (звільнення (*Erlösung*) та зцілення (*Heiligung*) людини). В аспекті церковного мистецтва органічність синтезу інтегральних складових ритуалу богослужіння у так званий сукупний об'єкт літургії забезпечується тоді, коли церковне мистецтво є відповідним, співзвучним сутності містерії Христа.

У документах Собору неодноразово підкреслюється значення літургії як центру і кульмінації повсякденного життя людини, яка, у свою чергу, є одиницею в зібранні віруючих — суб'єкті літургії. Вона є учасником колообігу літургійного циклу загалом і кожної літургії зокрема. Літургія, відповідно, трактується як апогей, до якого прагне кожне діяння католицької Церкви, і, одночасно, є джерелом, з якого Церква черпає свої сили». Другий Ватиканський собор актуалізує ідею колообігу у трактуванні меси як поєднання *відкритості* процесу і *завершеності* даності, динаміки потенційної нескінченності з довершеністю актуальної скінченності, одночасності початку і кінця, джерела і вершини божественної творчості. Теологи Другого Ватиканського собору актуалізують трактування просторово-часових параметрів богослужіння — ідеї колообігу, дуалістичної проєкції хреста (горизонталь + вертикаль), що доповнюються пошуками нового центру (середини) літургії. Місце останнього у літургійній реформі ХХ ст. належить загалу віруючих, які репрезентують у месі — «джерелі і апогеї всього християнського життя» — найважливіший зміст екзистенції сучасної Церкви, зверненої до людської особистості⁷.

Підкреслимо, що, керуючись вченням про Євхаристію як про смисловий центр меси, Собор визначає центральну функцію церковного загалу віруючих у богослужінні як функцію літургійного суб'єкта. У документах Собору вводиться спеціальне, ключове для літургійної реформи поняття — *participatio populi actiosa*, що означає «повну, усвідомлену і дієву участь» (*volle, bewusste und tatige Teilnahme*, SC 137) загалу віруючих. Це поняття було запозичене з *Motu proprio Tra le sollecitudini* Папи Пія Х і Апостольської конституції Пія ХІ *Divini cultus sanctitatem. Participatio actiosa* стало одним із провідних понять літургійної реформи і засобом визначення інтеграції сакрального співу всіх віруючих під час відправлення літургії. Конституція *Sacrosanctum Concilium* містить цілий комплекс рекомендацій, побажань і вимог щодо літургійного співу церковної громади, обумовлених не лише художньо-естетичною придатністю літургійної музики, але й теологічною умовою *participatio populi actiosa*.

У зв'язку з усім вищесказаним Собор визначає наступні критерії сучасної літургійної музики:

---

⁷ *In ihrer Teilnahme am eucharistischen Opfer, Mitte und Höhepunkt und Quelle und Höhepunkt des ganzen christlichen Lebens, finden die christlichen Gläubigen die Mitte ihrer kirchlichen Existenz* (CD, 30).

- знаковий характер літургійної музики (SC 111, 122), що вказує через властиву знакові умовність і однозначність (порівняно з багатозначністю символіки) на смислову і артикуляційну (проповідницьку) канонічність богослужбових текстів меси;

- трансцендентність літургійної музики (SC 122, 124, 127), що відзначена теологом Р. Бюреном як критерій літургійного мистецтва взагалі, а в документах Другого Ватиканського собору — як «означальна» риса літургійного мистецтва, особливо літургійної музики, як «чуттєво пізнавальна естетична форма вираження християнського вчення через божественну хвалу, шану і подяку»;

- службова функція літургійної музики — змістовна директива літургійної придатності мистецтва (SC 122, 124, 127) — висуває додатково чотири критерії:

1. Практично-ритуальний критерій. Його визначають придатність літургійної музики до виконання у месі завдань богослужбового ритуалу, а саме, знакове втілення реальної богоприсутності у месі і, відповідно з цим, актуальне виконання діалогічної події богослужіння за допомогою молитв, славослов'я, божественних акламацій, частково відображених через літургійний спів. Таким чином, літургійний спів, літургійна музика і мистецтво у цілому (SC 33–36) спрямовані до практичного зміцнення і поширення віри серед християн через сприйняття «божественних знаків, що являють те, що є почутим, але невидимим у божественному звершенні» / *sichtbare und horbare Zeichen der unsichtbaren gottlichen Dinge* (SC 122–127).

2. Теоретично-навчальний критерій. Музика, що призначена для літургії, повинна орієнтуватися на дидактику і катехизис католицької Церкви⁸ як на базу церковного вчення про віру і моральні закони богослужбового ритуалу (*instruetio religiosa*) (SC 122, 127).

3. Естетично-художній критерій, за яким естетичний зміст літургійної музики має відповідати літургії, її звучанню. Собор визначає художні переваги літургійного співу через досконалість форми. У Конституції *Sacrosanctum Concilium* вони визначаються як «цільова форма» / *zweckgebundene Form* і виразово-зображальна «гештальтна пра-

⁸ Катехизм римо-католицької Церкви, створений за рішенням надзвичайного Синоду єпископів, що відбувся в 1985 році, затверджений папою Іваном Павлом II 25 червня 1992 року в його зверненні *Laetamur magnopere*. Катехизм охоплює 2865 статей, пов'язаних перехресними посиланнями, складається з чотирьох «стовпів» віри: сповідання віри, одержаної при хрещенні (Символ віри), таїнств віри, життя у вірі (Заповіді), молитви віруючого («Отче наш»).

вильність» / *gestalterische Richtigkeit*. Відповідно до цього, церковна музика повинна, як і церковний спів, відобразити божествену досконалість і красу. Теологи (Р. Бюрен, К. Рьоніг) інтерпретують вимогу «правильності музики» у контексті літургії як найважливіший критерій⁹.

4. Юридично-правовий критерій. Другий Ватиканський собор як умову інтегрування літургійної музики у богослужіння визначає відповідність її виразності і форми церковним законам (*Kirchenrecht*).

Дискусійне питання про автономію мистецтва Другий Ватиканський собор розглядає крізь призму моральної відповідальності суб'єкта літургії, маючи на увазі особистість, індивідуума, митця. Адже церковні музиканти, композитори, як члени загалу віруючих, також належать до суб'єктів літургії. У документах неодноразово підкреслюється, що Церква визнає за музикою право природного розвитку за іманентними законами (AA 7; GS 53–62). У Декреті *Про апостольське служіння* (AA, 7) враховуються ідеї попередніх папських енциклік першої половини ХХ ст., в яких проаналізовано пункти дотику і взаємодії між допоміжною функцією літургійного мистецтва і властивою йому іманентною значущістю.

Собор визнає автономію художньої творчості, яка в літургійному мистецтві діє за умов знання сутності літургії в цілому і кожної літургійної ситуації зокрема. Відповідно, завдання священнослужителів у католицькій Церкві Собор визначає як пастирське, що в даному випадку означає формування і виховання знання і моральної відповідальності представників сакрального мистецтва щодо літургії у світлі Євангелія. За умов розвитку діалогу священнослужителів і митців (що разом складають єдине ціле, сукупний суб'єкт літургії) дотримується моральний принцип і закон літургії. Собор наголошує, що в цьому — майбутнє літургійного мистецтва католицької Церкви (ІМ, 6).

Реформа літургії вплинула не тільки на церковну музику та на подальший розвиток теологічних наук, а й кардинально змінила уявлення світу про католицьку Церкву. Діалог різних видів мистецтв і церковного ритуалу став провідним об'єктом комплексного, інтердисциплінарного дослідження перспектив розвитку католицької Церкви. Широкий спектр досліджень у цій галузі не обійшовся без суперечностей і розбіжностей. Відзначимо деякі аспекти подальшого розвитку літургійної реформи Другого Ватиканського собору, що дотепер перебувають в атмосфері дискусій і критики:

⁹ *Im Kontext der Liturgie müsse sie «richtig» sein. Und viertens nennt das Konzil liturgierechtliche Aspekte, also die Übereinstimmung der liturgisch genutzten Kunst mit den kirchlichen Gesetzen.*

- святкування літургії рідними мовами, переклади латинської меси, децентралізація римської літургії;
- панівна роль суб'єкта літургії, перебільшення повноважень *participatio actuosa* в ініціативі церковного загалу;
- нова роль священика як одного з рівноправних членів зібрання віруючих: священик позбавлений функції посередника між Богом і громадою, він є звістителем Євангелія, служителем, але не пастирем, що веде за собою паству;
- «нова діловитість» літургії, визначена істориком церкви Отто Пешем з ретроспективного погляду на реформу літургії Другого Ватиканського собору як на «повторне звільнення первинної римської літургії від чужих, франкських впливів»¹⁰. Одним із досягнень реформи літургії вважається скорочення так званих *приватних мес*, які склалися з читань священнослужителями літургійних текстів без участі церковного загалу. Собор робить висновок, що приватні богослужіння ускладнюють прозору структуру меси;
- подальший розвиток містеріяльного розуміння меси, у якому наголошується драматичний елемент богослужіння.

На завершення узагальнимо важливі контраргументи сучасних теологів щодо дискусійних аспектів літургійної реформи Другого Ватиканського собору:

1. Римська латинська меса все більше служиться при монастирях. Нову літургію, перекладену рідними мовами, краще розуміє загал віруючих, але канонізований григоріянський латинський спів, на жаль, стає чужим у сприйнятті багатьох католицьких зібрань віруючих. Парадокс у тому, що римо-латинська католицька меса у сприйнятті віруючих католицької Церкви стає такою ж чужою, як, наприклад, східно-церковні православні богослужіння (грецькі, давньослов'янські тощо). На думку теологів, відчуження латинського канону меси і «григоріянки» веде до нового розколу католицької Церкви.

2. Вислови теолога О. Г. Пеша з приводу «нової діловитости» літургії узагальнюють критичну позицію багатьох вчених до такого пункту літургійної реформи: «У ранньому Середньовіччі римська літургія перемогла навіть галліканську у Франції, Західній Німеччині і Нідерлан-

---

¹⁰ *Im Rückblick auf die Liturgiegeschichte kann man das Reformwerk des Konzils als die Wiederfreilegung der ursprünglichen römischen Liturgie und die Abtragung von Überlagerungen kennzeichnen, die im Laufe der Zeit vor allem durch fränkischen Einfluss zustande gekommen waren.* / Цит. за: Otto Hermann Pesch. *Das zweite Vatikanische Konzil (1962–1965). Vorgeschichte – Verlauf – Ergebnisse – Nachgeschichte*, 2-ге вид. Würzburg: Echter-Verlag 1994.

дах, але віддзеркалення елементів літургії з галліканської традиції збагачувало римську літургію»¹¹, реформаторські ж нововведення Другого Ватиканського собору трактуються не як збагачення, а навпаки, спрощення / зниження римської католицької меси.

3. Порушення церковної ієрархії, зведення професійного і дилетантського ведення літургії до одного рівня може призвести до втрати провідної ролі священика і його статусу професійного теолога. Проте Собор наголошує на такому розподілі ролей як на умові позитивної соціальної зміни у веденні богослужіння. *Participatio populi actiosa* стимулює активність віруючих, сприяє перетворенню пасивної громади на діяльну, переходові від споглядання богослужіння до знання і реальної участі.

4. Святкування літургії в католицькій Церкві не є просто містерією, а богослужінням, яке забезпечує віруючим участь у «містерії небесної літургії». Уявлення про літургію як про «ігрову містерію» (*Mysterienspiel*) акцентувало театральні аспекти богослужіння. «Головними причинами цього непорозуміння, — стверджує О. Г. Пеш, — був розвиток літургії як богослужіння клиру, що виключало активну участь загалу віруючих у месі. Така практика була породженням контрреформації і відображала прагнення католицької Церкви у літургійній практиці відрізнятись від лютеранської меси, в якій святе зібрання співало під час відправлення служби»¹².

Такими уявленнями про католицьку месу і про її музичний ґештальт керувалися впродовж багатьох століть композитори, що зверталися у своїй творчості до циклічних мес, формуючи її художньо-естетичний, жанровий канон. Літургійна музика вступала у суперечність із теологією та літургійною практикою католицької Церкви. Явище меси як самостійного твору мистецтва (циклічна меса) демонструє процес автономізації жанру меси, звільнення від літургійної функційності. Меси, від ренесансу до романтизму, демонструють неперевренені художньо-естетичні зразки

¹¹ *Im Rückblick auf die Liturgiegeschichte kann man das Reformwerk des Konzils als die Wiederfreilegung der ursprünglichen römischen Liturgie und die Abtragung von Überlagerungen kennzeichnen, die im Laufe der Zeit vor allem durch fränkischen Einfluss zustande gekommen waren.* / Цит. за: Otto Hermann Pesch. *Das zweite Vatikanische Konzil (1962–1965)*.

¹² *Hauptursachen jenes Missverständnisses waren: die Entwicklung zum Klerikergottesdienst und der Ausschluss der Gemeinde von der liturgischen Mitwirkung seit dem frühen Mittelalter; die antireformatorische Verfestigung gerade dieses Klerikergottesdienstes gegen die Wiedergewinnung des Gemeindegottesdienstes in der Reformation - denn mit Luther fängt die Gemeinde wieder im Gottesdienst selbst zu singen an.* / Цит. за: Otto Hermann Pesch. *Das zweite Vatikanische Konzil (1962–1965)*.

літургійного мистецтва. В них відбувається процес жанрової конвертації¹³ (невипадково у протестантській традиції історична драма Христа зобов'язана виникненню самостійних музичних жанрів — страстей, духовних ораторій, історій).

Уявлення священиків і музикантів про месу дотепер коливається між двома крайнощами: уявленнями про месу як про драму, що інспірує створення художнього артефакту — «містеріяльної драми Христа» (*Mysterienspiel*) — і меси як літургії, «загальної справи» церковної божественної служби, «богослужіння» (*Gottesdienst*). Ці різновиди демонструють історичне розмежування варіантів єдиного феномену меси: богослужбової, тобто пристосованої до літургійної практики, і художньо-естетичної — меси як мистецького явища. У зв'язку з цим історичне значення літургійної реформи Другого Ватиканського собору для літургійного мистецтва можна визначити як спробу подолати цю суперечність, досягти рівноваги між літургійною придатністю і художньо-естетичною самоцінністю музичного (мистецького) ґешталту богослужбової меси. Директиви Собору щодо реформи літургійної музики не були позбавлені суперечностей, але дали позитивні результати у творчості як церковних, так і не суто церковних провідних композиторів ХХ ст. у руслі розуміння літургійної музики як «теології у звуках», і ці результати неможливо переоцінити.

---

¹³ При жанровій конвертації — на відміну від жанрової трансформації — структура і зміст жанру залишаються незмінними. Суть жанрової конвертації полягає у перенесенні жанру з «жанрового контексту», що визначає функціонування даного жанру, у нові умови функціонування, у новий «жанровий контекст», у нову сферу оточення, зв'язки з іншими жанрами (А. Є.)